

УДК: 327(477):272-732.2(456.31)

DOI: 10.24144/2078-1431.2022.2(29).112–120

Вікторія-Марія Плохотніченко,
студентка 2 курсу ОС «Магістр»
факультету історії та міжнародних відносин

Михайло Шелемба,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри міжнародних студій
та суспільних комунікацій
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ІСТОРИЧНА РЕТРОСПЕКТИВА ДВОСТОРОННІХ ВІДНОСИН УКРАЇНИ ТА СВЯТОГО ПРЕСТОЛУ

У статті надано опис історичного розвитку двосторонніх відносин між Україною та Святим Престолом, що не є новою тенденцією чи унікальним явищем у зовнішніх справах країни. Доведено, що перші контакти було здійснено у X та XI століттях між Папським Престолом та Київською Руссю, а подальша історія зносин продовжувалася наскрізним зв'язком майбутніх поколінь з Римською курією. Така ланка не була обов'язково офіційною на найвищому рівні, але часто – безпосередньою, для обговорення нагальних питань порядку денного української справи. Досліджено зв'язок з Апостольським Престолом протягом XVI–XVII століть, котрий зачіпав питання укладання Берестейської унії, а потім надання права вільного існування українським католикам та греко-католикам. У статті описано період встановлення офіційних дипломатичних відносин у XX столітті між УНР та Ватиканом, шлях їх зародження та занепаду. Обґрунтовано причини та наслідки перебування церкви в підпіллі на теренах Західної України. Так, на історичному прикладі пояснюється двостороння співпраця, яка триває і сьогодні, оскільки виклики XXI століття, зокрема повномасштабне вторгнення, засвідчили підтримку Апостольського Престолу.

Ключові слова: Апостольський Престол, Ватикан, конкордат, церква, дипломатична місія.

The article describes the historical development of bilateral relations between Ukraine and the Holy See, which is not a new trend or a unique phenomenon in the foreign affairs of the country. It is proved that the first contacts were made in the 10th and 11th centuries between the Papal See and Kievan Rus', and the further history of relations continued through the connection of future generations with the Roman Curia. Such a link was not necessarily official, at the highest level, but often direct, to discuss the urgent issues on the agenda of the Ukrainian cause. The connection with the Apostolic See during the 16th and 17th centuries, which touched upon the conclusion of the Union of Brest, and then the granting of the right of free existence to Ukrainian Catholics and Greco-Catholics, was investigated. The article describes the period of establishment of official diplomatic relations in the 20th century between the UNR and the Vatican, the

way of their origin and decline. The causes and consequences of the church underground in Western Ukraine are also substantiated. Thus, the historical example explains the ongoing bilateral cooperation, since the challenges of the twenty-first century, in particular the full-scale invasion, were assured of the priority support of the Apostolic See.

Keywords: *Apostolic See, Vatican, concordat, church, diplomatic mission.*

Постановка проблеми. Протягом часу свого існування Ватикан був осередком дипломатичної активності, навколо якого утворювалися різноманітні форми міжнародних об'єднань. Свою зовнішню діяльність центр католицького світу здійснював спрямовано на суспільства тих держав, з якими він співпрацював. У такому контексті, Україна не була винятком, а швидше яскравим прикладом того, коли Римська курія активно обстоювала питання українських вірників за межами території самої країни. Українська справа вирішувалася в XVI столітті, укладанням Берестейської унії, що свідчило про потребу реформування обряду для тамтешніх територій, згодом цей зв'язок проявлявся у визнанні нового географічного утворення – Української Народної Республіки, разом з його владою, а потім у підтриманні морального духу українського населення під час панування двох тоталітарних режимів середини ХХ століття, котрі насаджували атеїзм та безвір'я у суспільстві. Ці всі події стали яскравими показниками та підтвердженням того, що Ватикан має на меті не просто укладання дипломатичних відносин з обміном нотами, але повну морально-етичну інтеграцію з суспільством, яке обстоює своє право на існування, право на віру та самостійне прийняття рішень, підтримуючи його у цьому.

Аналіз останніх досліджень. Історіографія діяльності Святого Престолу вивчалася як іноземними, так і українськими дослідниками. Зокрема М.М. Варварцев [2] досліджував питання двосторонніх відносин України та Ватикану з часів Київської Русі до кінця ХХ століття; проблематику укладання Берестейської унії охарактеризували Б. Гудзяк та О. Турій [3]. Період 20-х років попереднього століття, події та діяльність українського керівництва Української Народної Республіки описав І. Штогрин [12], цінність особи першого дипломатичного представника Михайла Тишкевича, детально обґрунтував О. Красівський [5]. Важливими джерелами дослідження були праці М. Клапківа [15] та д-ра Атанасія Мак-Вея [16], котрі описали важливість укладання польського Конкордату 1925 року та місце, відведене у ньому українському суспільству.

Основна частина. Відносини України та Святого Престолу сягають часів Київської Русі, коли вперше князь Ярополк приймав послів Папи Бенедикта VII. Подальші контакти відбувалися на найвищому рівні, тобто, папські представники посилали до князівства свої делегації, а ті у відповідь направляли свої посольства до Риму. Тож, у 1001 році за таким сценарієм посольства князя Володимира відвідало з делегацією папу Сильвестра II [4]. Після Великої Схизми 1054 року (кінцевий поділ церкви на Західну та Східну традиції, що відбувся в результаті різниці шляхів розвитку та поглядів церковних лідерів [1]) папа Григорій VII видав булли, тим самим підтримуючи великого київського князя – Ізяслава Ярославовича, у його

боротьбі за престол у Києві. Ще однією важливою подією в історії двосторонніх зносин з Папським Престолом була коронація Данила Галицького, який приймав корону від папського легата Опізо [2].

Наступним активним етапом комунікації з представниками Ватикану було узгодження та прийняття Берестейської Церковної Унії 1596 року, що призвело до утворення греко-католицького обряду. Починаючи з 1550 року, після першого собору у Бересті, владики київської церкви об'єдналися та почали переговори щодо реформування Церкви на традиційних еклезіологічних засадах (еклезіологія – у католицизмі та православ'ї – теологічне вчення про Церкву, її роль, функції та прерогативи [8]). Таким чином було започатковано першу конкретну ініціативу єпископів щодо об'єднання з Римом, визнаючи його зверхність та збереження обрядів та традицій Східної Церкви. Окрім цього, вимагалися гарантії юридичної рівності в межах королівства з латинниками від Сигізмунда III [3]. Важливим елементом також були активні переговори у цей час між українським магнатом Костянтиним Острозьким та папським послом Альбертом Болоньєтто щодо об'єднання православної та католицької церков, що дозволило активувати процеси подальшого укладання унії; відбувалися подорожі до Риму Іпатія Потія та Кирила Терлецького для підписання трактату з папою Климентом VIII [2].

Наступний період козацької доби відзначився частою участю реєстрових та нереєстрових козаків у хрестових походах, за що Іван Сулима навіть отримав золоту медаль з портретом Папи Павла V у 1619 році [4]. У подальші роки контакти між представниками української інтелігенції та Папської держави меншали. Стримуючими факторами, в один час, була політика примусового насадження католицизму у Речі Посполитій, а згодом владні утиски російської імперії. Варто наголосити, що в період кінця XIX – початку XX століття підписані конкордати з Австрією та Польщею давали змогу врегульовувати правове становище греко-католицької церкви та мирян на території цих країн [2].

Особливий фокус уваги в сторону України можна спостерігати з 1918 року, після проголошення незалежності УНР та ЗУНР, коли папа Бенедикт V призначив двох апостольських візитаторів: Ахіля Ратті – для Польщі, Литви, Латвії, Естонії та Фінляндії, та Джованні Дженокі – для України; а також призначення графа Михайла Тишкевича, як голови дипломатичної місії УНР у Ватикані [11, с. 7]. Проте тут варто зазначити, що Дж. Дженокі не зміг перебувати на території УНР, через загрозу військових дій та протидію польських політичних сил, а М. Тишкевич перебував на посаді голови дипмісії при Ватикані менше року, і його одразу перевели на посаду голови української делегації при Паризькій мирній конференції [5, с. 407].

Відповідно до такого сюжету – УНР, як нове незалежне утворення, почало виходити на якісно новий дипломатичний рівень, що сприяло повільній легітимізації України на міжнародній арені. Започаткування та процес встановлення зв'язків з Апостольським Престолом засвідчував і небажання керівництва Республіки піддаватися впливу російської православної церкви на українській території [12, с. 28]. Тому Михайло Тишкевич, залуча-

ючи свої контакти та знайомства, всіма можливими силами доносив Папі про право українського населення на самовизначення, утиски зі сторони польського католицького духовенства та виступав на захист прав греко-католицької церкви та українських священників, котрих армія генерала Юзефа Галлера арештовувала та висилала у польські концентраційні табори [11, с. 17]. Це все він викладав у меморандумах до канцелярії Державного секретаріату Ватикану у червні, травні та липні 1919 року [5, с. 406].

Після відкликання графа з Ватикану, зв'язки з центром католицького світу залишилися і мали вплив навіть у Парижі. Таким чином, очолюючи місію на конференції, М. Тишкевич мав незлічені зустрічі з представниками основних гравців міжнародних відносин того часу, серед яких були зустрічі з Філіпом Кером – особистим секретарем Ллойд Джорджа. Останній стверджував, що Англія готова визнати незалежною Україну, проте варто надати підтвердження, що армія і уряд мають національну територію. Після такої заяви папський кардинал П'єтро Гаспаррі, на прохання Тишкевича, направив листа до департаменту закордонних справ Великобританії з рекомендацією підтримати українську справу англійським політичним діячам католицького напрямку. Окрім того, папський кардинал виступав на сторону захисту Тишкевича також в парламентах Франції та Італії [12, с. 29].

Події приходу більшовицьких військ та відтиснення армії УНР до кордону з Польщею призвели до нівелювання Української Народної Республіки на карті Східної Європи. 12 жовтня 1920 року, коли радянська та польська сторони уклали перемир'я, територія України розділилася знову, а діяльність Директорії на чолі з Симоном Петлюрою фактично перестала існувати [7]. Таким чином, діяльність дипломатичних місій припинилася, зокрема перестала існувати й місія УНР при Ватикані.

Подальші зносини України та Святого Престолу відбувалися опосередковано та через призму підписаних документів з Польською Республікою та СРСР. Після Першої світової війни Католицька Церква вела переговори про письмові конкордати з новими державами, кожен з яких також прагнув дипломатичного визнання. У такому історичному контексті Святий Престол дотримувався думки, що угода про згоду є найкращим способом забезпечення незалежності Церкви та встановлення робочих відносин із новими режимами.

Незважаючи на це, у листопаді 1922 року ієрархи УГКЦ разом із відомими громадськими діячами написали листа до культурного світу з нагоди четвертої річниці польської окупації. Автори засуджували репресивну політику польської влади та зазначали, що перед очима українського народу постала жахлива картина: безправ'я та денационалізація на власній батьківщині. Незважаючи на всю діяльність дипломатичних представництв ЗУНР, протести і заклики громадськості, Рада Міністрів Антанти 15 березня 1923 р. остаточно вирішила передати Східну Галичину під протекторат Польщі [15, с. 235].

Інтерес до вірних мирян на теренах колишньої УНР у Святому Престолі не спадав, тому у новому Конкордаті 1925 року йшлося не тільки про

унормування державно-церковних справ у Польщі, але й захист прав мирян національних меншин країни. Тут йдеться про українських католиків та греко-католиків, котрі знаходилися на теренах Східної Галичини.

Проблеми уніатів обговорювалися ще під час переговорів про угоду. Представники Ватикану виявляли неабияку ініціативу для забезпечення захисту греко-католицьких прав. До прикладу, під час обговорення в Сеймі, такі депутати, як о. Миколай Ільков та о. Сергіуш Хруцький представляли погляди українського населення, висвітлюючи різні точки зору стосовно Конкордату. Наприклад, С. Хруцький в кінці своєї промови ствердив, що: «Ватикан йде на руку тим, хто хоче задля колонізації опанувати український народ і позбавити його інтелекту. Таку саму мету поширення колонізації ставить передання католицької місії серед іновірців Латинській Церкві. Конкордат шкідливий для українського народу і не може бути прийнятий нами, як єдиними представниками цього українського народу.» Зокрема, М. Ільков зазначив: «Панове українці й поляки, сьогодні в цій політичній і церковній боротьбі ми більш-менш схожі на цих двох левів, які кидаються один на одного, рвуть свої тіла, нищать один одного і дають публічне видовище Європі та різним сусіднім країнам, які радіють нашій боротьбі та сум'яттю [14].»

У той самий час радянсько-московитський режим конфіскував велику кількість церков і великі ділянки, які належали католицьким церквам. Саме через це Папа Пій XI, ще будучи нунцієм у Польщі, призначив двох греко-католицьких представників до Комітету, якому було доручено підготувати пропозицію про розподіл церковної власності. Тому для обговорення найскладнішого питання – розподілу земельного фонду – знадобилися роки, які ще більше затягнулися через часту зміну урядів, кожен з яких мав свою точку зору щодо цього питання [13].

Завдяки тісним зв'язкам з українським національним рухом греко-католицька церква була насамперед зацікавлена в підтримці боротьби за незалежність України, через це дехто сподівався, що прихід німецького правління вішуватиме про це. У свою чергу греко-католики, зокрема архієпископ Андрій Шептицький, намагалися припинити зв'язки з єпископатом Польщі та відокремитися від нього. Незважаючи на часткове польське походження, митрополит підтримав український патріотизм та національні устремління [17].

У період між 1939 та 1945 роками територіальна експансія Радянського Союзу на заході призвела до появи значного католицького населення у СРСР: Західна Україна, Західна Білорусь, Литва та Латвія. У червні 1945 року Закарпаття було передано Радянському Союзу Чехословаччиною, де налічувалось майже 462 000 українських католиків візантійського обряду. Початкова радянська політика на новопридбаних територіях була відносно стримана з метою сприяння політичній інтеграції місцевого населення; стосовно ж уніатської церкви влада виявила обережність у своїй політиці, дозволивши митрополиту Шептицькому скликати архієпархіальний синод у травні 1940 року [16, с. 53]. Проте подальші намагання зближення з новим урядом були скасовані та не розглядалися як такі.

З 1945 року почалося гоніння греко-католицької церкви та насильне її приєднання до російської православної церкви. У грудні цього ж року через радіо ефір папа Пій XII звернувся до галичан та закликав мирян УГКЦ бути стійкими та не здаватися. Після Львівського собору в березні 1946 року уніати опинилися поза законом, через що греко-католицька традиція переходить у підпілля. Цей час був переломним також і через смерть А. Шептицького та обрання нового митрополита – Йосипа Сліпого, котрий ще до смерті попередника був його таємно призначеним архієпископом-коадьютором (коадьютор – титулярний єпископ, що служить у єпархії як помічник і наступник єпархіального єпископа [10]). Проте майже одразу, через п'ять місяців перебування на митрополичому престолі, Й. Сліпого ув'язнили та відіслали до Сибіру, де він пробув спершу 8 років у засланні, а потім ще 10 у будинку пристарілих у поселенні Маклаково Красноярського краю. Після втручання США та Ватикану митрополита Сліпого було звільнено та дозволено виїхати до Риму в лютому 1963 року. Саме завдяки намаганням Папи Івана XXIII та Президента США Кеннеді вдалося добитися звільнення архієпископа та його участі у II Ватиканському Соборі [6].

Подальші двадцять років, в основній канві можливих двосторонніх контактів, були незмінними. На початку 1970-х років кількість підпільних українських священників-уніатів оцінювалася у 300-350 осіб, яких очолювали три єпископи. Ліквідовуючи церкву, режим також сподівався ліквідувати національний інститут, який відіграв важливу роль у визначенні національної самосвідомості у західній частині України. Цей зв'язок із національною ідентичністю більш-менш відкрито визнавався навіть радянськими представниками. Так, виступаючи на всесоюзній конференції з національних відносин у Ризі в 1982 році, ідеологічний секретар КПРФ Олександр Капто стверджував, що: «Іноземна клерикальна націоналістична пропаганда поставила собі завдання відродити уніатську церкву в Україні та використовувати її як релігійну націоналістичну опозицію [16, с. 56].»

Наприкінці 1989 року, а саме у жовтні, УГКЦ виходить із підпілля. У 1991 році Україна відновлює свою незалежність, а вже у лютому наступного року встановлюються дипломатичні відносини між Києвом та Ватиканом, зокрема в Україні засновується Апостольська нунціатура. Ще через два роки започатковується робота Посольства України при Святому Престолі [4]: відбувся обмін дипломатичними нотами між Міністерством закордонних справ України та відділом у справах стосунків з державами Святого Престолу, а також між представництвами України та Святого Престолу при ООН. Першим Апостольським нунцієм в Києві став Високопреосвященний архієпископ Антоніо Франко, а першим Послом України при Святому Престолі було призначено Ніну Ковальську у 1999 році, оскільки до того часу контакти України та Ватикану здійснювалися через Посольство України в Італії [9].

Сучасні двосторонні відносини України та Святого Престолу – особливий вид діалогу, який спирається на духовно-моральну складову віруючих мирян українського суспільства. Від початку 2000-х років і до сьогодні Апостольський Престол не забуває про Україну та її справу. З виступів

Папи Франциска та його попередників Папи Івана Павла II та Папи Бенедикта XVI чутно заклики до молитви за Україну.

Багатьом може здаватися, що після початку повномасштабного вторгнення Ватикан перестав приділяти необхідну увагу Україні, проте це не так. Допомога біженцям, лікування у лікарні Дитятко Ісус («Bambino Gesù»), виділені кошти на закупівлю гуманітарної допомоги, розмови зі світовими лідерами щодо війни, згадка про постраждалих під час майже кожної недільної меси – це все є важливими індикаторами, котрі показують прихильність Святого Престолу до України.

Висновки. Україно-ватиканські відносини – це не про останні три десятиліття. Відносини України та Святого Престолу відбувалися ще задовго до утворення сучасних союзів та мирних блоків. Незважаючи на труднощі та відсутність централізованої влади, Папський Престол та Римська Курія завжди були прихильні до України та її народу. Навіть у часи, коли світові лідери XX століття не визнавали УНР як країну, Ватикан прийняв дипломатичну місію та вірчі грамоти від її представника. Тож беручи до уваги все вище згадане, хочеться згадати слова митрополита Любомира Гузара: «Ватикан не є центром світової політики. Він є її пульсом і нервом. Якщо ви хочете знати, що відбувається на планеті, впливати і зміцнюватися – ви маєте тут бути і важко працювати [6]».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. 20 Липня 1054 року сталася Велика Схизма в християнстві. URL: <https://c4u.org.ua/20-lipnia-1054-roku-stalasia-velyka-skhyzma-v-khrystyianstvi/> (дата звернення: 25.10.2022).
2. Варварцев М.М. Ватикан. Енциклопедія історії України / ред. кол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ : в-во «Наукова думка», 2003. 688 с. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Vatikan> (дата звернення: 25.10.2022).
3. Гудзяк Б.О., Турій О.Ю. Берестейська церковна унія 1596 р. Енциклопедія історії України / ред. кол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: в-во «Наукова думка», 2003. 688 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Berestejska_uniia_1596 (дата звернення: 25.10.2022).
4. Історія відносин України з Святим Престолом. URL: <https://vatican.mfa.gov.ua/spivrobotnictvo/350-z-istoriji-posolystva-ukrajini-u-vatikani> (дата звернення: 25.10.2022).
5. Красівський О. Дипломатична діяльність М. Тишкевича в період відродження української держави (1919 – 1920 рр.) // Наукові записки. 2007. Вип. 36. С. 405-411. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/krasivskyi_dyplomatychna.pdf (дата звернення: 25.10.2022).
6. Михалейко А. «Найбільше, що мене вражає в особі Митрополита Йосифа Сліпого, – це постать борця» : інтерв'ю RISU. URL: https://risu.ua/naybilshe-shcho-mene-vrazhaye-v-osobi-mitropolita-yosifa-slipogo-ce-postat-borcy_a_n33418 (дата звернення: 26.10.2022).

7. Падіння Української Народної Республіки. Матеріали е-Бібліотеки «Україніка». URL: <http://www.nbuv.gov.ua/node/4456> (дата звернення: 25.10.2022).
8. Портал української мови та культури. Словник. URL: <https://slovnuk.ua/index.php?swrd=%D0%95%D0%9A%D0%9B%D0%95%D0%97%D0%86%D0%9E%D0%9B%D0%9E%D0%93%D0%86%D0%AF> (дата звернення: 25.10.2022).
9. Святий Престол і Україна: 30 років дипломатичних стосунків : Vatican News. URL: <https://www.vaticannews.va/uk/world/news/2022-02/30-rokiv-dyplomatychnyh-stosunkiv-ukrajina-vatykan.html> (дата звернення: 26.10.2022).
10. Українська релігієзнавча енциклопедія. URL: <https://ure-online.info/encyclopedia/koadyutor/> (дата звернення: 26.10.2022).
11. Хома І. Апостольський Престол і Україна 1919-1922. Рим: в-во Українського католицького університету св. Климента Папи. 1987. 133 с.
12. Штогрин І. Вплив церковно-релігійного чинника на процес встановлення дипломатичних відносин між Святим Престолом і Українською Народною Республікою (1919–1920 рр.) // Наукові записки: Серія «Історія». С. 27-33. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/6707/1/Shtohryn.pdf> (дата звернення: 25.10.2022).
13. Dr Athanasius McVay. The 1925 Concordat with Poland // *Annales Ecclesiae Ucrainae*. URL: <https://annalesecclesiaeucrainae.blogspot.com/2009/10/1925-concordat-with-poland.html> (дата звернення: 25.10.2022).
14. Dzięciołowski S. Ratyfikacja Konkordatu - III i IV 1925. URL: <http://www.racjonalista.pl/kk.php/s,2896/k,3> (дата звернення: 26.10.2022).
15. Klapkiv M. Die Auswirkungen des Konkordats Zwischen dem Apostolischen Stuhl und Polen von 1925 auf die Eparchie Stanislaviv // *Kościół i Prawo* 8(21) 2019, nr 1, s. 231-247. URL: <https://ojs.tnku.pl/index.php/kip/article/view/5708/5380> (дата звернення: 26.10.2022).
16. Sabrina P. Ramet. Catholicism and Politics in Communist Societies. Christianity under Stress. Vol.2. 454 P.
17. Zieliński Z. Christian Churches in Poland Under Nazi and Soviet Occupation // *The Polish Review*. Vol. 40, No. 3 (1995), pp. 335-348. URL: <https://www.jstor.org/stable/25778865> (дата звернення: 26.10.2022).

REFERENCES

1. 20 lypnia 1054 roku stalasyia Velyka Skhyzma v khrystyianstvi [On July 20, 1054. The Great Schism in Christianity took place]. c4u.org.ua. Retrieved from <https://c4u.org.ua/20-lypnia-1054-roku-stalasia-velyka-skhyzma-v-khrystyianstvi/> [in Ukrainian].
2. Varvartsev, M.M. (2003). Vatykan. Entsyklopedia istoriyi Ukrayiny [Vatican. Encyclopedia of History of Ukraine]. Kyiv. Retrieved from <http://www.history.org.ua/?termin=Vatikan> [in Ukrainian].
3. Hudziak, B.O., & Turiy O.Y. (2003). Beresteys'ka tserkovna uniya 1956 r. Entsyklopedia istoriyi Ukrayiny [Union of Brest of 1596. Encyclopedia of History of Ukraine]. Kyiv. Retrieved from http://www.history.org.ua/?termin=Berestejska_uniia_1596 [in Ukrainian].
4. Istoriya vidnosyn Ukrayiny z Svyatym Prestolom [History of Ukraine's relations with the Holy See]. vatican.mfa.gov.ua. Retrieved from <https://vatican.mfa.gov.ua/spivrobotnictvo/350-z-istoriji-posolystva-ukrajini-u-vatikani> [in Ukrainian].

5. Krasivs'kyi, O. (2007). *Dyplomatychna dialnist' M. Tyshkevycha v period vidrozhennia ukrayinskoï derzhavy (1919 – 1920 rr.)* [Diplomatic activity of M. Tishkevich during the revival of the Ukrainian state (1919-1920)]. *Naukovi zapysky - Scientific notes*, 36, 405-411. Retrieved from https://ipend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/krasivskyi_dyplomatychna.pdf [in Ukrainian].
6. Mykhaleyko, A. "Naybilshe, shcho mene vrazhaye v osobi Mytropolita Yosyfa Slipoho, - tse postat' bortsia" [The most striking thing about Metropolitan Joseph the Blind is the figure of the wrestler]. *risu.ua*. Retrieved from https://risu.ua/naybilshe-shcho-mene-vrazhaye-v-osobi-mitropolita-yosifa-slipogo-ce-postat-borcya_n33418 [in Ukrainian].
7. *Padinnia Ukrayinskoï Narodnoï Respubliky*. [Fall of the Ukrainian People's Republic]. www.nbu.gov.ua. Retrieved from <http://www.nbu.gov.ua/node/4456> [in Ukrainian].
8. *Portal ukrayinskoï movy ta kul'tury. Slovnyk* [Portal of Ukrainian language and culture. Dictionary]. slovnyk.ua. Retrieved from <https://slovnyk.ua/index.php?swrd=%D0%95%D0%9A%D0%9B%D0%95%D0%97%D0%86%D0%9E%D0%9B%D0%9E%D0%93%D0%86%D0%AF> [in Ukrainian].
9. *Sviatyi Prestol i Ukrayina: 30 rokiv dyplomatychnykh stosunkiv* [Holy See and Ukraine: 30 years of diplomatic relations]. www.vaticannews.va. Retrieved from <https://www.vaticannews.va/uk/world/news/2022-02/30-rokiv-dyplomatychnyh-stosunkiv-ukrajina-vatykan.html> [in Ukrainian].
10. *Ukrayinska religieznavcha entsyklopedia. Koadyutor* [Ukrainian religious encyclopedia. Coadjutor]. ure-online.info. Retrieved from <https://ure-online.info/encyclopedia/koadyutor/> [in Ukrainian].
11. Khoma, I. (1987). *Apostol'skyi Prestil i Ukrayina 1919-1922* [Apostolic See and Ukraine 1919-1922]. Rome [in Ukrainian].
12. Shtohryn, I. *Vplyv tserkovno-relihiynoho chynnyka na protses vstanovlennia dyplomatychnykh vidnosyn mizh Sviatym Prestolom ta Ukrayins'koyu Narodnoyu Respublikoyu (1919-1920 rr.)* [The influence of the church-religious factor on the process of establishing diplomatic relations between the Holy See and the Ukrainian People's Republic (1919-1920)]. *Naukovi zapysky: Seriya «Istoriya» - Scientific Notes: "History" Series*, 27-33. Retrieved from <http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/6707/1/Shtohryn.pdf> [in Ukrainian].
13. Dr Athanasius McVay. *The 1925 Concordat with Poland. Annales Ecclesiae Ucrainae*. Retrieved from <https://annalesecclesiaeucrainae.blogspot.com/2009/10/1925-concordat-with-poland.html> [in English].
14. *Dzięciołowski S. Ratyfikacja Konkordatu - III i IV 1925*. Retrieved from <http://www.racjonalista.pl/kk.php/s,2896/k,3> [in Polish].
15. Klapkiv M. (2019). *Die Auswirkungen des Konkordats Zwischen dem Apostolischen Stuhl und Polen von 1925 auf die Eparchie Stanislaviv. Kościół i Prawo* 8(21), nr 1, s. 231-247. Retrieved from <https://ojs.tnku.pl/index.php/kip/article/view/5708/5380> [in German].
16. Sabrina P. Ramet. *Catholicism and Politics in Communist Societies. Christianity under Stress. Vol.2. 454 P.* [in English].
17. Zieliński Z. *Christian Churches in Poland Under Nazi and Soviet Occupation. The Polish Review. Vol. 40, No. 3 (1995), pp. 335-348*. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/25778865> (дата звернення: 26.10.2022). [in Polish]